

Tudor Ghideanu despre filosofia lui Eminescu (IV)

Consecvent cu propria sa viziune, profesorul Tudor Ghideanu, deși apreciază comentariile făcute de G. Călinescu și C. Noica, încearcă și să se distanțeze de ei, vorbind despre o mutație în concepția eminesciană: „Diferența semnificativă între cele două texte rămâne încă încifrată, dar ne dăm seama că o părăsire viguroasă a aprioricului formelor și categoriile subiectivității (Kant-Schopenhauer) pentru transcendentalul ființei (Aristotel-Schelling) s-a produs ireversibil, o părăsire fără dureri a unilateralității filosofiei reprezentării pentru un monism matur, de factură aristotelică, a ontologiei posibilului și realului” (*Filosofia lui Eminescu*, p. 37). După care, în continuarea acestei afirmații, universitarul ieșean adaugă: „Aparent, aflat pe pozițiile apriorismului, Eminescu deschide epistemic, subiectiv-cognitiv, tema archaeusului («Condițiile a orice posibilitate sunt în capul nostru») spre a se cufunda imediat, prin theoretic (punerea ontologică a Unului, Universalului, Formelor, Materiei etc.) în transcendentalul ființei, în «conaturalitatea omului și a naturii»: «E unul și același punctum saliens... În fiecare om se-ncearcă spiritul universului». Acest salt către monismul transcendental este înfăptuit de Eminescu printr-o fidelitate unică față de ideea mistuitoare: «Ei bine, totuși existența era posibilă pentru că este!»” (*Idem*, p. 37). Ca dovadă incontestabilă este adusă în atenție fraza din finalul manuscrisului 2268: „Încheierea fragmentului este definitiv doveditoare: «Prin urmare tu ai fost, ești, vei fi totdeauna», concluzie care nu este nici eleatică și nici arhetipală” (*Idem*, p. 37).

Observăm deci, fără mare dificultate, că în proza *Archaeus* Eminescu expune genial ontologia posibilului și realului. Constatând acest adevăr, profesorul Ghideanu, spre meritul său, urmărește temele pe care filosoful-poet le duce spre conceptualizare, pornind de la conceptul de *Archaeus*. Pentru început este abordată tema identității, tot prin raportare la filosofia lui Schelling. „Indubitabil, referirile istorico-filosofice esențiale despre

Schelling se găsesc pe filele 67, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 87 (ms. 2287), dar subtila balanță eminesciană drămuia clar ce este bun și ce este rău în cugetarea clasicului german” (*Idem*, p. 32). Urmărind această „dibuire”, Tudor Ghideanu reține mai multe notații din manuscrisul lui Eminescu. Esențială mi se pare a fi cea cu privire la identitatea absolută: „«El spune că rațiunea este indiferența subiectivului-obiectivului, superioara ei lege este cea a identității. A = A. Această lege este singurul adevăr veșnic, ceea ce exprimă ea nu este existența lui A, ci doar existența identității absolute. Ea (identitatea) reprezintă pur și simplu rațiunea pe care o recunoaște, este în esență una cu ea și de ceea ce este în chip absolut, ea este în-sinele întregii ființe, în ea sunt suprimate toate contradicțiile. **Identitatea absolută nu este nici obiectivă nici subiectivă, (este) identitatea pură a absolutului cu sine**» (f. 78v)” (*Idem*, p. 33). Importantă este și consemnarea care urmează: „Descrierea esențială a conținutului acestor idei despre Absolutul identității, care este posibil «numai în forma cunoașterii identității sale cu sine însăși», o aflăm și pe filele 82v și 83v, unde întâlnim și precizarea fundamentală pentru filosofia lui Schelling, că în imanența Absolutului, deosebirea dintre subiect și obiect are o accepție pur cantitativă, care își are valabilitatea numai în afară (luării în considerație) identității absolute. «Identitatea absolută este determinată, când ca superioritate a subiectului, când ca superioritate a obiectului, adică ba ca spirit, ba ca natură. Natura este însă ce conține în chip latent spirit, spiritul are în sine determinație a naturii»” (*Idem*, p. 33). Altfel spus: „Între natură și conștiință există o comunitate de spiritualitate, diferența dintre ele provenind numai din gradul diferit al dezvoltării, din deosebirea între spiritualitatea trezită, prin care universul se cunoaște pe sine însuși, și spiritualitatea adormită, nedesăvârșită a lumii fizice” (T. Ghideanu, *Fridrich Wilhelm Johann Schelling*, în lucrarea *Odyseea conștiinței filosofice moderne și contemporane*, Editura Vasiliana '98, Iași,

1999, vol. I, p. 120).

Tot în legătură cu principiul Arheului, profesorul Ghideanu situează și chestiunea libertății. „Ceea ce nu a fost văzut în această cununie a omului și ființei este Libertatea, o libertate deopotrivă a naturii și a omului, care nu se revelează rapsodic doar, ca o cunoaștere a necesității, ci ca o perpetuă creație «liberă de eroarea antropocentrică» (ms. 2276II)” (*Filosofia lui Eminescu*, p. 38). La rigoare, judecata exegetului ieșean este și mai severă: „În legătură cu archaeusul eminescian, exegeza de până acum a ignorat integral două fapte: 1. cunoașterea de către genialul poet a teoriei schellingiene a libertății; 2. prezența temei *Archaeusului* jignit (iritat) în lucrarea din 1809, a marelui clasic german *Philosophische Untersuchungen Über das Wesen der menschlichen Freiheit und die damit zusammenhängenden Gegenstände* (Cercetări filosofice asupra esenței libertății umane și asupra problemelor care decurg din ea)” (*Idem*, p. 38).

Cred că trebuie amintit, mai întâi, faptul că Tudor Ghideanu face o adevărată recenzie a acestei cărți, de unde extrag următorul pasaj: „În esență, Schelling respinge atât sensurile străvechii teorii a liberului arbitru, cât și înțelesurile deformate ale panteismelor de factură spinozistă, susținând că libertatea nu trebuie concepută ca o proprietate a omului ci, dimpotrivă, omul trebuie conceput ca propriul libertății. *Libertatea este esența omului*. Pentru ca omul să devină cu adevărat om trebuie repus în sfera libertății. Esența omului se întemeiază pe libertate, și nu invers. Dar *libertatea însăși este o determinare a ființei în general în ceea ce ea are propriu, o determinare care excede întregă ființa omului*. Omul este ca atare, numai participant necesar la această determinare a ființei care este libertatea. Omul este în măsura în care el reușește să ia parte la libertate (*La liberté Humaine*)” (T. Ghideanu, *Anamnesis sau treptele aducerii aminte*, Editura Junimea, Iași, 1987, p. 140). În aceeași lucrare, ca o concluzie, T. Ghideanu adaugă:

Tudor Ghideanu despre filosofia lui Eminescu (IV)

„Căutând să depășească orice teorie despre liberul arbitru, ca și orice teorie deterministă, Schelling acceptă o libertate absolută, identică unei necesități absolute, care nu-și are o condiție, *nici în interior nici în exterior*”. Libertatea este necesitatea internă și însăși *esența omului*, ea este în chip esențial *actul propriu al omului*, «necesitate și libertate sunt una și cealaltă, ca o aceeași esență, care nu apare ca una sau alta decât considerate sub două aspecte diferite, dar care este libertate, în sine, și necesitate, din punct de vedere formal»” (*Idem*, p. 152).

Nu mai insist întrucât nu urmăresc filosofia lui Schelling, ci filosofia lui Eminescu. În fapt, nici nu știu dacă acest clasic german îmi oferă vreun sprijin. Dar dacă T. Ghideanu spune că poate fi o cale benefică merg mai departe.

4. Despre jignirea Archaeusului sau părăsirea ipseității

Prin ipseitate ar trebui să înțelegem identitatea păstrată, infundabilă, a fiecărei ființe, o proprietate care nu poate fi pusă decât pe seama archeului. În acest sens, T. Ghideanu ne atenționează: „Cea de a doua temă eminesciană a Archaeusului este «jignirea» acestuia” (*Idem*, p. 41). Explicația este dezvoltată cu referire la poema *Luceafărul*. „În **Luceafărul**, «ieșirea din fire», «sărirea din matcă» reprezintă doar o ispitire de încălcare a Logosului, ea nu este nici măcar o posibilitate și, de aceea, nici nu devine act, realitate, până la urmă. Dubla zbatere proprie **Luceafărul**: a Cătălinei către nemurire și a lui Hyperion către viața pământescă nu reușește să fie o adevărată «jignire» a archaeusului, deoarece echilibrul ontologic este păstrat prin respectul identității. Independența liberei voințe, ipseitatea, nu a reușit să facă loc instituirii Răului. De aceea, într-adevăr **Luceafărul** reprezintă exemplaritatea archaeusului, dublu reușită filosofico-poetică: a eternului și a spiritului în iubire” (*Idem*, p. 41-42).

Argumentația lui Tudor Ghideanu, referitoare la viziunea emines-

ciană din poemul *Luceafărul* este amplă. Mai rețin doar câteva aspecte. „Frumusețea unică, excepțională a **Luceafărului** se înfăptuie de către genialul poet, prin menținerea acelei tensiuni exemplar-dramatice: între respectul identității de sine sau ipseității și părăsirea sau «jignirea» acesteia, a «ieșirii din matcă». În condițiile știute ale cosmosului ideatic, imaginat de poet, Hyperion nu face pasul greșit, care ar fi echivalat cu ireparabilitatea eternă, cu pierderea privilegiului soteriologic absolut, al veșniciei proprii. . . Aici, Eminescu se află, sub raport filosofic, în linia majoră a monismului aristotelic, enunțând caracterul acategorial al Ființei pe care mai ales Schelling, între filosofii cugetării europene, l-a ridicat la rangul identității-indiferență a Fondului (Urgrund). Prin însuși acest fapt, prezența inopțiunii, a rejecției «nici-nici» în **Luceafărul** nu are chipul «negației absolute» indiene, pe care o găsim în *Scrisoarea I* («La-nceput, pe când ființă nu era, nici neființă»), în *Eu nu cred nici în Iehova etc*” (*Idem*, p. 42).

Înainte de a merge mai departe cred că trebuie să reamintesc faptul că profesorul Ghideanu acuză exegeza eminesciană anterioară că a ignorat prezența temei Archaeusului jignit în lucrarea lui Schelling *Cerțări filosofice asupra esenței libertății umane și asupra problemelor care decurg din ea*, publicată în 1809. Este adevărat că Eminescu cunoștea conținutul acestei lucrări, ceea ce nu înseamnă că a împrumutat viziunea filosofului clasic german. Nu așa se prezenta caracterul unui geniu.

Revenind la tema „jignirii” Arheului, mai spicuiesc: „Dacă **Luceafărul** reprezintă exemplaritatea archaeusului, pentru că tentația părăsirii ipseității nu se produce, fiecare rămânând ceea ce este – identic sieși – există, oare la Eminescu, locuri ale creației în care o «ieșire din matcă» are loc? Răspunsul nu poate fi decât pozitiv, deoarece abia aceasta este dominantă tuturor registrelor: poetic, filosofic, istorico-politic. «Jignirea archaeusului» este prezentă oriunde

apare impropriul, impostura, trucul și inadecvarea. Cu alte cuvinte, o desprindem lesne din *Epigonii*, din *Scrisoarea III*, din *Mureșanu*, din *Sărmanul Dionis*, din metafizica sa și din toată filosofia social-politică. . . În universul propriu-zis poetic al lui Eminescu descoperim cel puțin trei creații în care «jignirea archaeusului» se produce cu toată evidența: a) *Feciorul de împărat fără stea*; b) *Miron și frumoasa fără corp*; *Mușat și ursitorile*” Aici obsesia romantică întâlnește una dintre cele mai profunde creații ale poporului nostru, povestea Ființei, *Tinerete fără bătrânețe și viață fără de moarte* (*Idem*, p. 43). Explicația sună astfel: „În toate cele trei poeme impresionează dorința de **transcendere**, de **altceva**, de **dincolo**, în raport cu simplul omenesc, trecător” (*Idem*, p. 43). Rezultă, prin urmare, că viziunea poetico-filosofică eminesciană este mult mai largă și mai profundă. Altfel spus, această viziune nu poate fi restrânsă nici la mesajul din poemul „Luceafărul”, nici la aceste trei poeme. Ideea este subliniată și de profesorul Ghideanu: „Mușat este antipodul, întru nefericire, al lui Hyperion, dar este sinonimul Cătălinei dintâi, robită de etern. Numai că, în vreme ce în *Luceafărul*, ipseitatea nu este abandonată (deci archaeusul nu este «jignit»), aici, dimpotrivă, pasul este făcut către ireparabilul definitiv. În *Mușat și ursitorile* asistăm la un echivalent metafizic al imaginii cosmologice a «stelei ce-a murit»: «Căci i s-a dat să simtă-ntotdeauna/ Un dor adânc și îndărătnic foarte/ De-o frumusețe cum nu e niciuna// Și s-o ajungă chiar e dat de soarte/ Căci tineretă neîbătrânită/ Îi dăruim și viață fără 'de moarte// Dar neîntrerupt e chipul-acei iubite/ Ca și lumina ce în cer se suie/ A unei stele de demult pierite:/ El n-a fost când era, el e când nu e». . . Tragicul este integral pentru că, spre deosebire de *Luceafărul*, aici Archaeusul este «jignit», ipseitatea definitiv părăsită” (*Idem*, p. 44-46).

Ștefan MUNTEANU